

Budel.

Den 28sten Augustus 1897 bezocht ik deze gemeente; ik kwam des ochtends te 6.55 van Roermond aan het Station te Budel; ik reed van daar naar Soerendonk, vervolgens naar Abaar, heeze, en eindelijk over Leende naar het station te Valkenswaard, waar ik den trein naar den Bosch nam.

Ik had van tevoren aan den burgemeester van Budel geschreven, dat ik gaarne de rijkfabriek zou bezoeken; ik vond aan het station de beide directeuren van de fabriek (de gebroeders Dou); zij wachtten mij met een klein locomotiefje op, waarachter twee wagons, een open en een dichte wagen waren gekoppeld. - Op den open wagen (versierd) namen we plaats en reden we naar de fabriek. - Op het terrein van de fabriek ligt ± 12 K.M. tramspoor; de fabriek ligt op een terrein van ongeveer 800 H.A.; aan de eene zijde ligt de trein Roermond - Antwerpen, aan de andere zijde de K. Willemvaart. Per spoor wordt weinig ontvangen en weinig verzonden; de spoorwijdte is dan ook zeer nauw; wat per tram van de fabriek naar het station te Budel wordt vervoerd, moet daar overgeladen worden; de spoorwijdte tusschen de spoorrails en de tramrails is niet dezelfde; zoodat de wagons niet van het station tot de fabriek kunnen doorloopen.

Het groote vervoer geschiedt langs de K. Willemvaart; daar heeft de fabriek een haven gemaakt, groot genoeg om 10 groote ijzeren schepen te bergen; een brug over de invaart van de haven verbindt de verbroken gemeenschap langs die zijde van de K. W. vaart. Per schip worden de ertsen en steenkolen aangevoerd; een groote kranen dient daar, om de schepen te lossen; 4000 pond kan tegelijk opgevoerd worden. - Jaarlijks heeft de fabriek ongeveer 4000 wagonladingen van 10.000 K.G. steenkool noodig. - In zoo'n groot ijzeren schip, dat juist lag te lossen, worden ± 30 wagonladingen steenkool geborgen, zoodat zulks voldoende was voor de behoefte van ongeveer 3 dagen. - Per tram wordt alles van de haven naar de fabriek vervoerd. - Een der twee directeuren woont te Heerd; de andere woont in een villa

Budel.

villa op het fabrieksterrein; een villa voor een ingenieur was nog in aanbouw. - Eveneens was in aanbouw een tehuis voor \pm 200 ongeschuilde werklieden, die daar, onder leiding van geestelijke zusters en van eenen rector zullen vinden, wat zij aan voeding, ligging enz. door de week noodig zullen hebben; een kapel moet nog gebouwd worden; daarvoor was het dit jaar te laat. Een twintigtal woningen voor gehuwde werklieden, alle op zich zelf staande, elk met een stuk grond, waren dit jaar gebouwd; het voornemen bestaat, om daarmee voort te gaan, en om op den duur al het werkvolk op het eigen terrein te huisvesten. - Daar moet dan een afzonderlijke parochie komen; thans wordt in den geestelijken nood voorzien door een priester uit Steert, die des zondags twee maal komt lezen en des zaterdags komt biecht hooren. - Op verzoek van de directeuren had Monsieur, allen, die op de terreinen van de fabriek werkzaam waren, gedispenseerd van alle vasten en onthoudingswetten, zelfs van den Goeden Vrijdag, en zulks voor allen, zoo wel voor de werklieden als voor hunne gezinnen. -

Toen ik op het terrein van de fabriek kwam, stapte ik eerst af aan de woning van den Directeur; daar vond ik een keurig ontbijt klaar staan, waarvan ik echter geen gebruik maakte; - vervolgens gingen we naar de haven aan de Z. W. saart, waar ik het laden en lossen der schepen zag; vervolgens gingen we naar de fabriek, en werd mij daar gebouwd, hoe uit het erts zink wordt gehaald; de ertsen bevatten \pm 60% zink; 12% lood, verder nog wat zilver; op deze fabriek wordt alleen het zink uit de ertsen gehaald; om het lood en het zilver er uit te halen, wordt het restant naar andere fabrieken gezonden. -

Het geheel, zeer salijke personeel werd mij voorgesteld. Ik kreeg van het geheel den indruk, dat er op de fabriek veel voor het werkvolk (\pm 600 man) werd gedaan. In Budel klaagt men echter, dat men geen boerenknechts of arbeiders meer kan krijgen; alles loopt naar de fabriek; er worden goede loonen verdiend; maar daar wordt - over

Budel.

het algemeen genomen - het volk niet rijker van; er wordt \pm 500.000 francs arbeidsloon 3 jaars uitgekeerd. -

Om \pm $\frac{1}{2}$ uur aan de fabriek gekomen, brachten de directeuren mij met hun tram te omstreeks $9\frac{1}{2}$ uur weer terug aan het station te Budel. - Daar vond ik muziek, een eerewacht enz. enz. In optocht ging het naar het gemeentehuis. Daar vond ik D. en W., met wie ik lang zat te praten, vooral over de fabriek; de gemeente had \pm 500 St. A. heide aan de fabriek verkocht tegen 80 francs; had men geweten, hoeveel moeite de fabriek had gehad, om een geschikt terrein te vinden, dan had men veel meer kunnen bedingen, maar met 80 francs was het terrein toch zeer duur betaald. - De schoondochter van den bur. gemeester bracht eerst een kop bouillon, en later een broodje met zee-kraai. - Verder hielpen nog bedienden de vrouw van Notaris Joosten, en de vrouw van eenen onderwijzer. -

Op mijne audientie verscheen de geestelijkheid (pastoor en kapelaan), Notaris Joosten en de onderwijzer van Stinkel; veel nieuws hadden die Heeren niet. - Men had in Budel zich veel moeite gegeven om mij netjes te ontvangen: over het algemeen smaakvol groen gemaakt, verscheiden vereetogen, twee harmoniën, eene eerewacht, eene rangvereeniging, hand, boogschetterijen, gilden enz. enz. In optocht werd mij weer uitgelichte gedaan, toen ik omstreeks half twaalf naar Soerendonk vertrok.

De ontvanger boekt niet alles op den juiste datum; hij houdt niet voldoende hulpregisters. -

De bevolkingsregisters lieten veel te wenschen over. De inhuurlijst was in geen twee jaren herzien. Er worden niet geregeld notulen gehouden van de vergaderingen van D. en W.

Den 14 Mei 1902 kwam ik weer in de gemeente; ik reed van Lindhoven over Egelstrup, Gleeze, Kunde, Klaarhuise en Soeren, dank waar Budel, en later langs denzelfden weg terug. Proclantie verleend aan Dominie Lolling, die sinds 3 jaaren te Budel is, en daar een kudde van 30 Protestanten heeft. -

Budel.

jaar later huwde hij met een ander meisje. Het bedroggen meisje volgde hem, — met haar kind op den arm — tot door het altaar, en later, na het huwelijk, weer van de kerk tot zijne woning! Dit had zooveel aanstoot gegeven, dat zijne preboste heelmaal keijf was; hij kon geen oogen meer doen.

Ombrent ^{zink} de fabriek te Budel deden N. en W. mede, dat daar nu ± 100 ^{en} oogen in de cantine behuisd waren, en daer door zes liefs zusters werden verpleegd; bovendien woonden daer de gezinnen van 4 geluuden.

Op het terrein van de fabriek stonden nu 60 arbeiderswoningen.

De zes zusters stonden onder een rector; deze staat nu onder den pastoor van Budel.

Toen Budel de luide aan de zinkfabriek verkocht, maakte de gemeente de conditie, dat voor het onderwijs der kinderen van de opwonenden van wege de fabriek zou worden voorzien; van daar dat de fabriek een school boeude, waaraan thans twee onderwijzers verbonden zijn, voor het onderwijs van ± 45 kinderen.

De toestand van de armenklasse blijft ongeveer dezelfde; de gemeente ^{tot nu toe} maakt eenmaal f 300 subsidie aan het armbestuur geven; in dit jaar (1905) zal vermoedelijk weer een subsidie van f 300 noodig zijn.

Het is onbekend, of de fabriek goede zaken maakt, maar men veronderstelt van wel; want voortdurend worden de gebouwen en sterke uitgebreed; dit jaar zouden er 5 ovens gebouwd worden; iedere oven zou ± een ton kosten! —

Sinds het faillissement van een grooten werkgever is het schoenmakersbedrijf sterk achteruit gegaan; er zullen nog 20 schoenmakers zijn; de beste kan niet meer dan f 1. — daer voor dienen. Zij hebben geen last van gedwongen winkelverkoop.

Van de sigarenmakers geuen zij, die op school, en in de buurt van het stads woen, te Blomont werken. De anderen werken op een kleine fabriek in de kam.

Men zou te Budel geaven een Hollandsche dakker hebben; men ziet echter geen kans hier onder dat te brengen.

Geneeskundige behandeling van het personeel op de zinkfabriek wordt door directie betaald; voor een ongehuwde wordt f 4.50 per jaar betaald; voor een gezin f 9. — Jaarlijks mogen de arbeiders hieren door wien ^{dat jaar} ze rekken behandeld worden, door

Budel.

dr. Fijen uit Blomont (tevens burgemeester van die plaats) af door dr. ? uit Weert. Wanneer zich te Budel een dokter wil vestigen, wil de directie van de zinkfabriek hem garanderen f 900. — De gemeente zou ± f 500 willen geven. —

N. en W. stelde op het leant gedrukt, om een geëdilleerde staat van de gemeente eigendommen op te maken, waerap alles, wat betrekking heeft op cultuur en exploitatie, raam, keuring en uitvoering, wordt beschreven.

Zien tevens aangeraden om het onderhoud der waterleidingen ten laste der gemeente te nemen; dat zal niet veel meer kosten, dan wat de gemeente, als groot grondheer, ster nu toch reeds macht betalen, terwijl dan alles veel beter gebeurt.

Merke opgekomen tegen de qualificatie van f 30. aan den veldwachter; daerom bij diens jaaruwede gevoerd worden, die daarmede dan gebruikt wordt op f 440. —

Op zinkfabriek gebeuren vele kleine ongelukken; de doer uit Blomont geeft veel te gemiddeld bezigen af van ongeschiktheid tot werken; daerdoor wordt er veel getrokken van de Rijkseverzekeringbank, maar daardoor komt tevens de fabriek in een hoge klasse volgens de ongevallenwet te staan; om die reden zou directie fabriek zoo geaven zien, dat er een dokter zich in Budel vestigde.

Op de secretarie vond ik den oud-burgemeester Puelke, kerachtig en gezond, niettegenstaande zijne 82 jaren, maar zoo bloof, dat hij niet te beschreeven is. Hij gash nog dagelijks de gemiddeld bezittingen na, en komt leucht alle ochtend op het Redaakhuis, om naar de secretarie werkzaamheden te werken! Het werk der secretarie liet veel te wensen over.

Den 13 November 1905 kwam ik weer in Budel; van het station Valkenswaard liet ik mij afhalen; ik bezocht Soerendonk en reed toen naar Budel, alwaar ik later den trein naar Voer, moord nam.

Op 10 April 1905 had ik Budel, Soerendonk, Vlaarbeere en heerde bezocht; de tijd voor een behoort onderzoek der admistratie was toen wel wat kort; maar toch lang genoeg, om

Budel.

he doen zien, dat een grandig onderzoek wel noodig was — Van B. en W. vernam ik, dat zij mijn verslag ook de waterleidingen op kosten van de gemeentebestuurder der kerk genomen, daar met tien maanden 14 dagen de hoofdwaterleiding in de heide op te ruimen en uit te diepen. Daardoor was de heide, die anders om dezen tijd geheel onder water stond, nu geheel droog. In 1906 kwamen de andere waterleidingen aan de beurt.

Van een gedetailleerden staat van de gemeente eigendommen was men nog niet begonnen. Daarvoor zijn onbevredigende berichten; zoo lang de oude velden (de vroegere burgemeester) er nog is, en deze nog zoveel met poken en planten bemait, kan hij nog kostbare inlichtingen geven. Maar de man is 82 jr; hoe lang zal hij er nog zijn? Men moet zich dus haasten. —

Voorts wordt gezegd, dat men de qualificatie ff 30 aan den veldwachter bij diens tractement zal leggen.

De gemeente is buitengewoon gelukkig met de vloeiweiden; de d. A. bracht er dit jaar reeds f 1100 netto op. — Men heeft helaas niet voldoende water, en nog meer vloeiweiden aan te leggen; men heeft daarvoor nog een mooi terrein, dat wordt nu tot natuurweide aangelegd, af wel op singels gecrooid en met canadais bezet. De gemeente zal thans ± 700 boomen op haar eigendommen hebben staan; voor de helft eiken; de rest meestal wilgen en canadais. De oudste canadais zullen 15 jr oud zijn; daar zijn er heel wat, die jaarlijks f 1. — in waarde winnen.

Audientie verband aan nabaris Joosten; deze is kerkmee-ster en pleitte voor een subsidie van de gemeente van de kerk, om de kerk te kunnen afbouwen. De kerk en een stuk van de kerk werden gebouwd voor ± f 40.000; daar tegen aan staat nog een stuk van de oude kerk; ook dit moet vernieuwd en zal 50 à 60 mille kosten. Hij hoopte, dat de raad een gedeelte van het kapitaal, dat op het grootboek staat, daarvoor zou willen bestemmen, bijv. 10 à 15 mill. Ik heb hem gezegd, dat daarvan m. i. geen kwestie mocht zijn; wanneer men mocht beweren, dat een kerk van algemeen belang is om de kloster en het nieuwwerk ^{zoit!} ~~zoit!~~ Dat kan er allthans even door; — maar te beweren, dat

Budel.

de kerk zelfs ook van algemeen belang is, en zoo'n uitroep uit de gemeentebestuurder, dat kan er m. i. niet door. — Ik heb later B. en W. gezegd, dat zij zich toch niet door den Pastoor moesten laten bepraten, om zulk een uitroep te doen. — Als er geen geld is voor de kerk, verzoekt men dan met zoo'n prachtigen kerk te bouwen, terwijl men een stuk van de oude kerk laat staan?

Den 7 Mei 1909 kwam ik weer in Budel. Ik reed er van af Valkenswaard in anderhalf uur (1.20) heen; de afstand is iets meer dan 19 K. M.

Voor mijn audientie had zich niemand aangemeld behalve de heer Kieunenhuysen, de opvolger van nabaris Joosten; hij is een geschikt mensch om mee te praten; hij was als nabaris zeer bereid, en reukende het eerste jaar ± f 4500 te zullen maken. Van B. en W. vernam ik, dat hij bij de menschen zeer in den smaak viel.

Op het raadhuis vond ik den oud-burgemeester Kieunenhuysen; hij is nu 86 jr en nog kras; de man is echter pot doof, zoo dat ik geen woord met hem kon misfelen.

De kerk te Budel is nog altijd niet afgebouwd; het oelivestuk, dat nog vernieuwd moet worden, zou voor f 65.000 niet kunnen gebouwd worden. — Van den bouw van een kerk te groot Schoot gaf gemeente f 6000; de pastoor van groot Schoot bouwde ^{ook} een byzondere school met twee onderwijzers; daar gaan zoveel jongens als meisjes op school.

Administratie der secretarie laat nog zeer veel te wenschen over; ik zal er nog eens iemand heen moeten zenden.

Onderhoud waterleidingen kost thans f 80; ze zijn nu best in orde. Veldwachter krijgt slechts f 350; beslist te weinig; de man is oud en presteert weinig dienst; het is moeilijk hem meer salaris te geven.

Bij zinkfabriek zijn thans 100 arbeiders woningen gebouwd. Er wordt daar veel bier gebrouwen; dat komt allemaal van de drie brouwers in Budel; de burgemeester is de voornaamste leenrancier.

De oude harmonie is thans voor goed dood; de muziek, die daar die twee harmonien in de gemeente ontstam was, is thans ^{geen} ~~geen~~

Er zijn nog 20 schraemalers (knechts) in Budel; die menschen

Breda.

kunnen door elkaar geen gulden draags verdienen.

Er zijn ook nog een twintig sigarenmakers, die brengen het tot f 0' à f 10' in de week!

Op de zinkfabriek worden niet meer zulke groote loonen betaald als weleer; er schijnt veel overbod van werkkrachten te zijn.

Twee doctoren uit Klammont (Feyen en Somers) en twee uit Weert (Bekers en Francken) vobesien in de behaefte aan geneeskundige hulp.

Dominie Eelling is een zandeling; hij is nu elf jaar in de gemeente; hij verbaant zich nooit op stekaat; de werkhouders kennen hem niet van aensien; hij komt ook nooit bij zijne kuddes. Hij is ongeluwend en woont met een huis hondster die drinket; het mensch zou soms dranken op den grond liygen, te dronken om te kunnen opstaan.

Den 10 Maart 1913 kwam ik weer in Breda; van uit Breda reed ik er per auto heen; denzelfden dag bezocht ik nog Haarbene en Saerendonk.

De ~~Stoom~~kerk is thans afgebouwd, dank een zeer ruime bijdrage van het gemeentebestuur - ik neem f 0'000. - Het B. en W. de kerk op een zien; het is een ziele mooie kerk, harmonisch van lijnen, maar naar mijne meening zekere de helft te groot; methouders Haas gaf de mooie gebrandschilderde ramen in het priesterkoor.

Een stapel van exploitatie van gemeentelijke bezittingen; nog maals uitgelegd, wat ik wensch en waarom; burgemeester van leden belooft mij, er voor te zorgen, dat een goede beschrijving gemaakt wordt.

B. en W. klagen, dat het zoo moeilijk is, de waterleidingen in goeden staat te houden; pas heeft gemeente ze opgezuiverd, of de aam. gelanders gooien er weer van alles in, bijv. oude melkbusen en derg. Maar mijne meening is daarover niet veel anders te doen, dan de waterleidingen weer op te zuiveren, en, indien mogelijk, de melk. goeters te bekeuren.

Het drinkwater lakt over het algemeen veel te wenschen over; geraden, hier en daar nokpompompen te slaan; die kunnen hem goede diensten bewijzen in geval van brand.

Behoeftigen zijn er haast niet in de gemeente; armenzorg is bijna geheel overbodig.

Zie Vervolg achter in dit Register

Breda.

Den 1 Augustus 1918 bezocht ik per auto van uit Breda, Saerendonk en Haarbene.

Ik begon met den burgemeester een geweldig uitbraan, der te geven, toen het bleek, dat hij zijne belafte van 1913 niet had ingelost, en geene beschrijving had laten maken van de exploitatie der gemeentelijke bezittingen.

Mit die bezittingen komt heel wat geld: van 9 H. A. slaai.. weiden f 2500; van 1.20 H. A. gescheut weiland f 358; van 3.50 H. A. natuurweide f 535. -

De eikenboomen groeien goed; malen nog 40 jr staan; de wilgenboomen doen het niet goed; de klompemakers kunnen het hout niet gebruiken! De Canada's doen het best; in 1916 twee honderd verkocht voor f 4400; over 2 jr weer een hal; over 6 jr weer een.

De zinkfabriek werkt niet meer; verschaft aan al hare arbeiders werk, door grond te ontginnen. Wanders plecharen zijn in cultuur; per H. A. kostte dat wel f 1000. Haas beh is prachtig werk.

Men werkt ten Westen van de fabriek, omdat de wind de schadelijke dampen meestal in Oostelijke richting drijft; alle woningen staan eveneens aan de Westzijde, omdat de windrichting meestal van West naar Oost is. - Aan de Westzijde van de fabriek graait binnen een afstand van drie kwartier absoluut niets. De gemeente Breda heeft daar 100 H. A. heide ^{grond} liygen; zelfs de heide is gestorven; alles is weer wit sand geworden. -

De distributie van levensmiddelen kostte in 1917 aan de gemeente f 4000. -

Er wordt nog veel gesmakheld: garen, manufakturen, schoenen, zeep, kwatta en tabak. -

De stoomzuivelfabriek werkt van den winter slechts drie dagen; vroeger was de aanvoer van melk 8000 liter per dag; thans slechts 3500 liter. Er is 25% minder veer dan voor drie jaar.

De burgemeester is een streber; hij wil lid van de Kamer worden; dat is van Bekers, Wintermans en Deckers gelukt; waarom aan hem ook niet?

